

Львівський національний університет імені Івана Франка

Х о л о д
Назар Миронович

УДК 330.564.2 (477)

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ
В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ
ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.01.01 – економічна теорія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Львів - 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі економічної теорії Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник - кандидат економічних наук, доцент
Панчишин Степан Михайлович,
Львівський національний університет імені Івана Франка, професор кафедри економічної теорії

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Радіонова Ірина Федорівна
завідувач кафедри економічної теорії,
проректор з наукової та навчально-методичної роботи,
Київський інститут економіки,
управління та господарського права;

кандидат економічних наук, доцент
Стричак Галина Василівна
Львівський державний аграрний університет.

Провідна установа - Державний університет «Львівська Політехніка»
Міністерства освіти і науки України,
кафедра теоретичної економіки та економіки України.

Захист дисертації відбудеться «___» _____ 2000 р. о ___ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради ДЗ 5.051.01 у Львівському національному університеті імені Івана Франка (79008, Львів-8, пр. Свободи, 18, аудиторія 115).

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розісланий «___» _____ 2000 р.

Вчений секретар спеціалізованої Вченої ради _____ Панчишин С.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми та ступінь розробленості проблеми. Зниження рівня життя широких верств населення внаслідок падіння реальних доходів, посилення майнової диференціації і розширення зони бідності є найбільшочішими проблемами перехідного періоду. Негативні соціальні наслідки зниження життєвого рівня населення є настільки значними, що загрожують порушенням соціально-економічної стабільності у державі. Жодна країна з перехідною економікою не змогла уникнути тимчасового падіння рівня життя населення, хоча в кожній з цих країн держава намагається пом'якшити труднощі перехідного періоду. Це проявляється передовсім у державному регулюванні доходів населення. Тому дослідження соціальних функцій держави, методів, інструментів та програм державного регулювання доходів населення, засобів боротьби з бідністю набуває особливого значення в перехідній економіці.

Економісти здавна цікавилися проблемами розподілу доходів і місцем держави у регулюванні цих процесів. У вітчизняній та зарубіжній літературі існує чимало фундаментальних праць, присвячених вивченню різних аспектів функціонального та родинного розподілу доходів. Функціональний розподіл доходів та рівень державного втручання у процеси розподілу детально аналізували такі великі економісти як А.Сміт, Д.Рікардо, Дж.Таунсенд, Т.Мальтус, Дж.С.Міль, К.Маркс, М.Туган-Барановський, А.Маршал, А.С.Пігу, Дж. Кейнс.

З другої половини ХХ ст. дослідників дедалі більше цікавлять проблеми родинного розподілу доходів. Проблему розподілу доходів між різними групами населення нині вважають важливішою порівняно із вивченням джерел формування цих доходів. Вагомий внесок у вивчення проблем родинного розподілу доходів зробили Л.Мізес, М.Фрідман, Л.Гайєк, Б.Жуванель, Дж. Кларк, А. Мюлер-Армак, А. Сен та ін.

Наприкінці ХХ ст. економічна наука значну увагу приділяє державному регулюванню доходів населення в перехідних економіках. Серед вітчизняних дослідників цієї проблеми слід назвати А.Гальчинського, А.Гриненка, С.Злупка, Т.Кожан, А.Колота, Е.Лібанову, В.Мандибуру, В.Паламарчука, Ю.Палкіна, А. Ревенка, Ю. Саєнка та інших.

Аналізу державного регулювання доходів населення в умовах ринкової трансформації економіки присвячені праці зарубіжних учених Н.Абакумової, С.Анікієва, Н.Каквані, В.Майера, Б.Мілановича, Л.Ржаніциної, Н.Римашевської, Н.Ферейри.

На сучасному етапі існує потреба подальшого вивчення проблеми державного регулювання доходів населення. На перший план виходять проблеми державного регулювання доходів населення як певного напрямку макроекономічної політики, прогнозування наслідків ухвалених урядом рішень, розроблення пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення державного регулювання доходів населення в умовах ринкової трансформації економіки України.

У вітчизняній економічній літературі ці питання найчастіше висвітлюються і полемізуються на сторінках наукових журналів і часописів, таких як «Україна:

аспекти праці», «Економіка України», «Урядовий кур'єр», «Праця і зарплата», «Бизнес» та інших.

Однак у вітчизняній науці проблеми державного регулювання доходів населення досліджені, на наш погляд, ще недостатньо. Передовсім немає жодної праці на рівні дисертаційного дослідження, яка б висвітлювала проблеми створення, функціонування та розвитку механізму державного регулювання доходів населення. Дослідники здебільшого приділяють увагу окремим сферам державного регулювання доходів населення, таким як регулювання оплати праці, встановлення мінімальної заробітної плати, оподаткування доходів населення, соціального захисту тощо.

Є потреба у вивченні та узагальненні досвіду зарубіжних країн щодо регулювання доходів населення. Водночас залишаються ще недостатньо з'ясованими окремі теоретичні аспекти цієї проблеми. Усе це зумовило вибір теми дисертаційного дослідження, обґрунтування її мети, цілей, завдань, а також логіку викладення матеріалу.

Метою дисертаційного дослідження є аналіз державного регулювання доходів населення в умовах ринкової трансформації економіки України.

Для досягнення цієї мети у дисертації поставлені такі завдання:

— уточнити суть поняття державне регулювання доходів населення та з'ясувати його інструментарій;

— простежити еволюцію поглядів економістів на проблему розподілу доходів і проаналізувати ставлення представників різних економічних шкіл до державного регулювання доходів;

— вивчити та узагальнити досвід становлення та функціонування механізмів державного регулювання доходів населення у зарубіжних країнах;

— розглянути практику державного регулювання доходів населення в умовах командно-адміністративної економіки;

— проаналізувати нормативну базу державного регулювання доходів у перехідній економіці України;

— проаналізувати процеси становлення механізму державного регулювання доходів населення в Україні у 1991-2000 рр.;

— виявити чинники, що спричинилися до зміни функціонального та родинного розподілу доходів у вітчизняній економіці;

— запропонувати практичні рекомендації щодо вдосконалення державного регулювання доходів населення в умовах ринкової трансформації економіки України.

Предметом дисертаційного дослідження відповідно до поставленої мети і завдань є механізм державного регулювання доходів населення. **Об'єктом** дослідження є доходи різних соціальних груп населення.

Теоретико-методологічною основою дисертаційної роботи є система економічних законів та наукових принципів, розроблених економічною теорією. Інформаційною базою дисертації є нормативно-законодавчі акти Кабінету Міністрів та Верховної Ради України, дані Державного комітету статистики, Міністерства праці та соціальної політики, Міжнародного центру

макроекономічного аналізу, Міжнародного центру перспективних досліджень, публікації ООН, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Львівського обласного управління статистики та інші публікації.

У дисертаційному дослідженні використовуються загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Серед них — методи аналізу та синтезу, статистичні методи, зокрема групувань, зіставлень, графічний та табличний методи, порівняльний аналіз, історичний метод, системний підхід тощо.

До основних наукових результатів, які становлять особистий здобуток дисертанта і виносяться на захист, належать такі:

— вперше у вітчизняній літературі здійснено аналіз поглядів основних економічних шкіл на проблему державного регулювання доходів населення;

— проведено комплексний аналіз державного регулювання доходів в умовах ринкової трансформації економіки України;

— на підставі статистичних даних обчислено основні показники диференціації доходів населення в умовах переходу вітчизняної економіки до ринкових відносин;

— виявлено основні чинники змін у функціональному та родинному розподілі доходів населення України у 90-х роках;

— обґрунтовано необхідність змін у напрямках, масштабах та глибині застосування фіскальних інструментів державного регулювання доходів в економіці України;

— узагальнено позитивний досвід державного регулювання доходів населення у розвиненій ринковій економіці та його особливості у перехідній економіці.

Теоретична значимість роботи полягає у науковому аналізі механізму державного регулювання доходів населення, впливу фіскальної політики на динаміку доходів населення у перехідній економіці України.

Практичне значення дослідження полягає у розробленні рекомендацій щодо вдосконалення державного регулювання доходів населення.

Отримані теоретичні положення та методичні підходи доцільно використовувати у навчальному процесі, зокрема при викладанні курсів «Вступ до економічної теорії», «Макроекономіка» та спецкурсі «Соціальна політика».

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження доповідалися та отримали схвальні відгуки на щорічних звітних наукових конференціях викладачів та аспірантів Львівського національного університету імені Івана Франка упродовж 1998-2000 рр., на Міжнародній студентсько-аспірантській науковій конференції «Європа на порозі третього тисячоліття» (м. Львів, 4-6 травня 1999 р.), Восьмій та Дев'ятій сесіях Наукового товариства ім. Шевченка, Всеукраїнській науково-практичній конференції «Освіта як фактор формування людського капіталу» (м. Острог, 1-2 жовтня 1999 р.), Всеукраїнській конференції «Процеси становлення ринкової економіки в Україні: стан, проблеми, перспективи» (м. Львів, 13 листопада 1998 р.).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 8 наукових статей загальним обсягом 3,0 друкованих аркушів, з них 6 статей у фахових наукових виданнях.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Основний зміст роботи викладено на 184 сторінках машинописного тексту. Робота містить 21 таблицю, 14 рисунків і 8 додатків. Список використаної літератури налічує 229 найменувань.

Робота має таку структуру:

ВСТУП

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ
ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОХОДІВ

1.1. Суть та інструментарій державного регулювання доходів

1.2. Економічні школи про необхідність та наслідки державного
регулювання доходів

1.3. Досвід регулювання доходів у країнах з розвинутою економікою та в
перехідній економіці

1.4. ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ

РОЗДІЛ II. ФОРМУВАННЯ НОВОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ УКРАЇНИ
ДО РИНКУ

2.1. Регулювання доходів у адміністративно-командній економіці

2.2. Аналіз нормативної бази державного регулювання доходів населення в
умовах переходу України до ринку

2.3. Зміни у функціональному та родинному розподілі доходів у вітчизняній
економіці

2.4. ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовані його мета, завдання, наукова новизна та практичне значення.

У першому розділі дисертаційного дослідження «**Теоретико-методологічні підходи до аналізу державного регулювання доходів**» розглядаються наукові принципи та інструментарій державного регулювання доходів населення, позиції основних економічних шкіл щодо державного регулювання доходів та узагальнюється досвід регулювання доходів у країнах з ринковою економікою та у перехідній економіці.

У першому параграфі дисертант аналізує понятійно-категоріальний апарат дослідження, зокрема відзначає неоднозначність тлумачення термінів «політика доходів» і «державне регулювання доходів населення». На думку дисертанта, державне регулювання доходів населення — це сукупність законодавчих норм та

виконавчих і контролюючих важелів та заходів, що реалізуються уповноваженими державними установами для стабілізації доходів населення і їх зростання, а також недопущення їх надмірної диференціації та зменшення масштабів бідності. Автор зазначає, що регулювання доходів державою спрямоване на створення умов, які сприяють нормальному відтворенню робочої сили, нагромадження людського капіталу, посилення мотивації найманих працівників до трудової діяльності, надання допомоги тим, хто не може забезпечити собі певного рівня доходу.

У дисертації відзначено, що у сучасній економічній науці застосовують два пов'язаних між собою підходи до визначення розподілу доходу — функціональний та родинний. Функціональний розподіл доходу відображає структуру грошового доходу — частку заробітної плати, рентних доходів, процентів і прибутків у сукупному доході. Родинний розподіл доходів відбиває розподіл сукупного доходу між окремими домогосподарствами. Держава застосовує різний інструментарій для регулювання розподілу доходів між факторами виробництва та домогосподарствами.

Регулюючи розподіл національного доходу між різними факторами виробництва, державні інституції, як підкреслює автор, найчастіше використовують інструменти, що впливають на рівень оплати праці, а також оподаткування (Рис.1). Регулювання оплати праці включає встановлення мінімальної заробітної плати, норм і гарантій її виплати, умов та розмірів оплати праці керівників установ і організацій, що фінансуються з бюджету, регулювання фондів оплати праці підприємств-монополістів та ін. У дисертації показано, що використання податків як інструмента регулювання доходів передбачає встановлення неоподаткованого мінімуму, прогресивних ставок оподаткування, шкали оподаткування, бази оподаткування та пільг щодо оподаткування.

У реферованому параграфі дисертант зазначає, що для регулювання розподілу доходів між домогосподарствами найчастіше використовують фіскальні інструменти — податки і трансферні платежі. Оподаткування застосовують для вилучення частини високих доходів, а трансферні платежі — для надання допомоги тим, хто її потребує. Трансферні, або передавальні, платежі в розвиненій ринковій системі поділяються на соціальне страхування та соціальну допомогу.

Дисертант підкреслює, що для ефективного державного регулювання доходів потрібно знати ступінь нерівності розподілу доходів в країні, а також масштаби бідності. Найчастіше для вимірювання нерівності у розподілі доходів економісти використовують криву Лоренца і коефіцієнт Джині, децильний коефіцієнт концентрації доходів і коефіцієнт фондів. Економісти визначають бідність як неможливість підтримувати мінімальний рівень споживання відповідно до фізіологічних, соціальних та культурно обумовлених нормативів. У сучасних соціально-економічних дослідженнях використовують різні критерії визначення бідності населення — абсолютні, відносні, суб'єктивні, структурні та ресурсні. Основними показниками для вимірювання бідності є межа бідності, рівень бідності та глибина бідності.

Рисунок 1. Інструментарій державного регулювання доходів населення

Далі в дисертації розглянуто підходи основних економічних шкіл до проблем необхідності та наслідків державного регулювання доходів населення.

Представники класичної школи політичної економії, як показано в дисертації, вперше розвинули цілісну систему поглядів на проблему розподілу грошових доходів. Спираючись на свою теорію засобів існування, вони відкидали будь-яке втручання держави в ринковий механізм розподілу доходів. Таке втручання, на їхню думку, не тільки не приносить користі, а навпаки — шкідливе.

Автор підкреслює, що у другій половині XIX ст. дедалі більше економістів ставлять під сумнів ідею *laissez faire*. Першу критику цієї ідеї знаходимо у працях Сісмонді і Карлейля. Хоча Дж.Ст.Міль вважається представником класичної школи, він гостро критикував тодішню політику держави та наголошував на відповідальності уряду за підвищення загального рівня добробуту. Дж.Ст.Міль, по-суті, вперше обґрунтував необхідність створення системи соціального захисту населення. Він вважав, що тільки рішучі заходи держави можуть розірвати закляте коло злиднів і високої народжуваності.

Далі у дисертації проаналізовано марксистську версію розподілу національного доходу. У середині XIX ст. К. Маркс розвинув теорію розподілу, згідно з якою тільки фактор праця створює національний дохід, а всі решта фактори лише беруть участь у його привласненні. За цією теорією, якщо в суспільстві такі фактори виробництва, як земля і капітал, перебувають у приватній власності, то неминуче виникає експлуатація праці капіталом. Тому Маркс вважав, що повний розподіл національного доходу в суспільстві повинна здійснювати винятково держава. Автор поділяє позицію більшості економістів, що марксистська схема розподілу національного доходу звужує горизонти наукового дослідження проблем розподілу, а також протиставляє різні соціальні верстви населення¹.

У 70-х роках XIX ст. в економічній науці відбулася маржиналістська революція: були запропоновані нові підходи до пояснення багатьох економічних явищ. Маржиналісти виступили за перерозподіл доходів на користь бідніших верств населення, бо це, на їхню думку, забезпечить збільшення сукупного обсягу задоволення потреб.

У цьому параграфі підкреслено, що у вітчизняній економічній науці у другій половині XIX – поч. XX ст. переважали ідеї справедливого розподілу доходів між різними верствами населення. Українські економісти — М.Туган-Барановський, І.Франко відкинули схему одержавлення економіки, а отже, повного державного контролю за розподілом доходів. Вони висловлювалися на користь ринкового механізму розподілу, який доповнюється державним регулюванням доходів. При цьому особлива роль ними відводилась таким інструментам регулювання доходів, як запровадження мінімальної платні, обмеження тривалості робочого дня та використання фіскальних інструментів для усунення надмірного розриву в рівнях доходів та для подолання бідності.

Світова економічна криза 30-х років підірвала позиції класичної та неокласичної шкіл. Ідея про самодостатність та саморегульованість ринкової економіки, яка лежала в основі практично всіх теоретичних шкіл не витримувала перевірки реальною дійсністю. Неспроможність наявних теорій пояснити

¹ N.G. Mankiw. Macroeconomics. – New York: Worth Publishers, 2000. – P. 46.

причини Великої депресії спонукала економістів переглянути старі та розробити нові концепції та підходи.

На думку дисертанта, Дж.М.Кейнс заклав підвалини нового напрямку в економічній теорії. В дисертації показано, що прихильники кейнсіанства вважають, що держава не може стояти осторонь процесів розподілу доходів в суспільстві. Це пов'язано з тим, що внаслідок слабін ринкового механізму нерівномірність в розподілі багатства є неприйнятною для суспільства. Державне регулювання, на їхню думку, забезпечує макроекономічну стабільність та економічне зростання.

Дисертант зазначає, що нині не всі економісти поділяють ідею про значне втручання держави в процеси ринкового розподілу доходів. Такі відомі економісти, як М.Фрідман, А.У.Філіпс, Д.Ж.Мут, Ф.А.Гайєк вважають, що вільний ринок є саморегулюючою системою, що забезпечує високу економічну стабільність. Згідно з поглядами цих економістів, нині на перший план дедалі рельєфніше виходять проблеми свободи людини. Це пов'язано з тим, що значні групи населення можуть потрапляти у залежність від державних інституцій.

У третьому параграфі першого розділу здійснено ретроспективний аналіз формування механізму державного регулювання доходів населення у різних країнах світу. Дисертант зазначає, що у новій історії першою спробою державного регулювання доходів населення було ухвалення в Англії у 1601 р. законів про бідних, які забезпечували додаткові засоби існування цим верствам населення. Однак під впливом ідей класичної школи ці закони було скасовано, що загострило соціальну напругу в суспільстві.

Дисертант підкреслює, що процес індустріалізації національної економіки в країнах Західної Європи у другій половині XIX супроводжувався відокремленням від земельної власності значних прошарків населення, збільшенням незайнятості населення, виробничого травматизму та каліцтва тощо. Одним із напрямів розв'язання цих проблем стало запровадження в Німеччині у 1883-1889 рр. системи соціального страхування. Велика депресія виявила обмеженість тодішніх програм страхування на випадок безробіття. Для всіх стало очевидним, що неможливо досягти повної зайнятості, а отже й надійного надходження доходів, без розширення відповідальності держави. Автор акцентує на тому, що серед економістів та державних мужів утверджується ідея, що всі особи, які втратили заробіток, повинні мати право на однаковий соціальний захист. У цей період у скандинавській країнах було закладено основи «держави загального добробуту».

У реферованому параграфі зазначено, що особливий інтерес щодо державного регулювання доходів викликає нині досвід посткомуністичних країн Центрально-Східної Європи. Під час перехідного періоду більшість з цих країн включили до своїх стабілізаційних програм заходи з регулювання доходів. Дисертант показує, що для стримання темпів інфляції було запроваджено податковий контроль за заробітною платою на державних підприємствах. Усі країни Центральної Європи особливого значення надають соціальним гарантіям, введено податок на доходи фізичних осіб. Водночас внески на соціальне забезпечення, які надходять до спеціальних фондів, відокремлено від власне податків. На думку дисертанта,

продуманість і послідовність ринкових реформ у Польщі та Угорщині вже у 1993р. забезпечили зростання реальної заробітної плати.

У другому розділі дисертації «**Формування нового механізму державного регулювання доходів населення в умовах переходу України до ринку**» розглянуто особливості формування цілісного механізму державного регулювання доходів населення в умовах перехідної економіки.

У першому параграфі другого розділу проаналізовано механізм регулювання доходів населення в умовах командно-адміністративної економіки. Дисертант зазначає, що система державного контролю за розподілом доходів складалася в командно-адміністративній економіці упродовж тривалого періоду часу. Відразу після більшовицького перевороту побутувало переконання, що зарплата як винагорода за працю в умовах ліквідації приватної власності втрачає свій сенс і її слід скасувати разом з грошовою системою. Частка грошової оплати в загальних доходах населення, особливо селянства, була незначною, основну частину доходів становили натуральні виплати. Розподіл здійснювався здебільшого на основі принципу зрівнялівки. Однак згодом все таки прийшли до розуміння необхідності матеріального стимулювання.

Дисертант підкреслює, що проблема розподілу доходів особливо актуалізувалась у 60-х роках, коли темпи економічного зростання різко знизилися. Реформи Косигіна повинні були внести реальні елементи товарно-грошових відносин у структуру державного соціалізму. Дисертант зазначає, що і ця вдосконалена схема розподілу не змогла підвищити темпи зростання продуктивності праці; все рельєфніше проявлялися ознаки занепаду всієї системи адміністративного розподілу доходів.

У дисертації показано, що у командно-адміністративній економіці політика в сфері доходів переслідувала дві цілі: досягнення відносно рівномірного розподілу доходів і забезпечення мінімального прожиткового рівня. Намагання зрівняти доходи різних верств населення призвело до того, що практично застосовувалися принципи зрівнялісного розподілу до формування доходів населення. На підставі статистичних даних автор доходить висновку, що в Україні зрівнялісний розподіл використовувався ширше порівняно з іншими республіками СРСР. Щодо другого завдання, то в директивній економіці не вдалося забезпечити усім гарантованого мінімального рівня доходів. Бідність була поширеною в СРСР, хоча її існування всіляко заперечувалось. За оцінками фахівців, у 1990 р. більше 11% населення України жили в бідності.

У дисертації зазначено, що намагання посилити мотивацію працівників до високопродуктивної праці через запровадження нової тарифної системи у 1987-1990 рр. також не увінчалися успіхом. В умовах коли неможливо було домогтися підвищення доходів, швидко почав розвиватися тіньовий сектор економіки. За деякими оцінками, в кінці 80-х років обсяги тіньової економіки становили 10-20%ВВП.

У другому параграфі другого розділу проаналізовано нормативну базу державного регулювання доходів населення, яка склалася у 1991-1999 рр.

Дисертант підкреслює, що з часу проголошення незалежності Україна почала створювати власну систему розподілу доходів населення. На нашу думку, можна виділити чотири основні етапи її формування.

Автор зазначає, що на першому етапі (1991-1992 рр.) було прийнято низку законів, що визначають основні напрями державного регулювання доходів населення. Головним завданням цього етапу було створення законодавчої бази для регулювання доходів населення. Це зокрема стосується реформування системи соціального захисту, державного регулювання оплати праці і оподаткування доходів населення. Були прийняті закони «Про зайнятість населення», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про мінімальний споживчий бюджет», «Про підприємства в Україні», «Про прибутковий податок з громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства», «Про індексацію грошових доходів населення», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». Отже, було закладено основи державного механізму регулювання доходів, опрацьовано різноманітні форми та методи підтримання реальних доходів різних груп населення.

Другий етап, на думку дисертанта, тривав з 1993 р. до 1995 р. Внаслідок надмірних державних видатків швидко почали зростати темпи інфляції. Тому найважливішими завданнями на цьому етапі була боротьба з наслідками інфляції та підтримання рівня реальних доходів населення. Упродовж цього етапу було прийнято Закон України «Про колективні договори і угоди», ухвалено Концепцію соціального забезпечення населення України, прийнято Програму житлових субсидій.

Державне регулювання доходів населення у цьому періоді, на думку автора, було суперечливим, непослідовним і непродуманим. Передовсім це стосується регулювання оплати праці, індексації доходів і оподаткування. Уряд намагався захистити реальні доходи населення збільшенням соціальних виплат, наданням різноманітних видів допомоги та дотацій. Водночас проводилася політика консервації доходів. Спочатку було скасовано, а відтак відновлено індексацію доходів населення. Рівень оподаткування доходів зростав і дедалі більша частка доходів вилучалася у вигляді податків, хоча граничні ставки податків було зменшено. Останні зміни в системі оподаткування доходів населення були зроблені ще у 1995 р.

Третій етап становлення системи державного регулювання доходів населення, на нашу думку, розпочався з 1996 р. і триватиме до 2001 р. Основними завданнями цього етапу є удосконалення в умовах приборкання інфляції існуючої системи регулювання, зосередження на проблемі малозабезпеченості та розроблення принципів соціального страхування. Найбільш політизованими в українському суспільстві стали питання встановлення вартісної межі малозабезпеченості та мінімальної заробітної плати, прийняття яких завжди супроводжується посиленням політичної напруженості. На цьому етапі було запроваджено нові форми підтримання доходів населення, такі як адресна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, державна грошова допомога деяким категоріям пенсіонерів, цільова грошова допомога непрацездатним

громадянам з мінімальними доходами, розпочато реформування системи пенсійного страхування.

Четвертий етап, на думку дисертанта, характеризуватиметься економічним піднесенням, запровадженням системи загальнообов'язкового державного соціального страхування та зростанням реальних доходів населення.

У третьому параграфі другого розділу проаналізовано зміни у функціональному та родинному розподілі доходів в Україні.

У дисертації показано, що ліквідація старого та створення нового механізму державного регулювання доходів в Україні супроводжується змінами у функціональному та родинному розподілах доходів. Автор доходить висновку, що демонтаж командно-адміністративної системи і закладання основ ринкової економіки спричинили низку негативних тенденцій у розподілі доходів. Дисертант акцентує на тому, що у структурі доходів зменшується частка заробітної плати, що може формувати у частини населення зневажливе ставлення до праці як джерела доходів. Частка зарплати у грошових доходах населення знизилася з 70,1% у 1990 р. до 59,0% у 1995 р. і 48,2% у 1998 р. Причиною такого різкого падіння реальної заробітної плати і її частки у загальних доходах населення є, на думку дисертанта, зменшення обсягів національного виробництва. Ситуація ускладнюється тим, що підприємства неспроможні виплачувати заробітну плату відповідно до зростання мінімальної заробітної плати, яка покладена в основу всієї тарифної системи оплати праці. Тому з 1995 р. з'явився термін «затримання виплати заробітної плати». Посилюється також невинуватана, на погляд дисертанта, міжгалузєва диференція в рівнях заробітної плати працівників.

У роботі показано, що у вітчизняній економіці дедалі більшу роль у грошових доходах населення відіграють трансферні платежі, що може викликати у частини населення настрої утриманства. Частка трансферних платежів у грошових доходах населення зросла з 13,3% у 1992 р. до 19,5% у 1995 р. і до 23,4% у 1998 р. У той же час зростають доходи від особистого підсобного господарства.

Автор доходить висновку, що ринкова трансформація в Україні призвела до значних змін у характері розподілу доходів між різними групами населення. Зростання рівня диференції доходів неминує в умовах переходу до ринку, одним із завдань якого є встановлення жорсткішого взаємозв'язку між результативністю праці і доходами. Проте в Україні, на наш погляд, процес диференції доходів став практично неконтрольованим.

У дисертації показано, що надмірна поляризація доходів є наслідком несприятливого збігу обставин — посилення розривів в оплаті праці, збільшення чисельності безробітних, а також неповної зайнятості та затримань у виплаті заробітної плати. Крім того, частина населення отримує доходи від праці в тіньовій економіці, які офіційна статистика не фіксує.

В Україні диференція доходів набуває, на думку дисертанта, небажаних для суспільства масштабів. Упродовж останніх років, децильний коефіцієнт безперервно зростає і нині його значення уже перевищує рівень країн Західної Європи.

Розподіл населення за рівнем подушних сукупних доходів та коефіцієнт Джині для України, 1990-1998 рр. (%)

Рік	20% населення з найнижчими доходами	II квінтіль	III квінтіль	IV квінтіль	20% населення з найвищими доходами	Коефіцієнт Джині
1990	11,27	14,92	18,53	23,51	31,78	21,73
1991	11,51	15,37	18,62	22,90	31,59	19,97
1992	9,96	14,37	17,65	23,60	34,42	24,23
1993*	7,33	12,75	16,85	24,57	38,50	31,05
1994	10,5	15,16	19,33	24,39	30,63	20,38
1995	9,48	14,73	19,03	24,42	32,35	22,83
1996	8,26	14,23	17,07	22,46	37,97	28,48
1997	9,14	13,56	17,95	22,48	36,86	26,95
1998	9,20	13,74	18,16	22,60	36,30	26,34

* - Четвертий квартал

Обчислено на основі: Статистичні щорічники України за відповідні роки.

Коефіцієнт Джині, розрахований за рівнем подушного грошового доходу становить 35-36, в той час як оптимальний для ринкової економіки, на думку фахівців, не перевищує 26. Крива Лоренца для вітчизняної економіки дедалі більше відхиляється від бісектриси і за своєю формою нагадує криві для різкополяризованих суспільств.

У роботі зазначено, що за останні роки у вітчизняній економіці розширилася зона малозабезпеченості і бідності. Згідно з нашими розрахунками, 12-16% населення країни мали подушний сукупний дохід, що нижчий межі бідності, а 26-28% населення — нижчий межі малозабезпеченості. Значна частина населення не має змоги споживати товари і послуги навіть на мінімальному рівні. В результаті погіршується структура споживання — зростає частка товарів нижчої споживчої цінності і знижується частка цінних висококалорійних продуктів.

Показники бідності та малозабезпеченості в Україні (як критерій бідності використовується 50% подушного сукупного доходу)

	Всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості
1996 р.			
Подушний сукупний дохід, грн.	107,06	111,92	102,45
Межа бідності, грн.	53,53	53,53	53,53
Рівень бідності, %	16,25	16,38	16,20
Кількість бідних, млн. чол.	8,4	5,6	2,7
Рівень малозабезпеченості (68,10 грн.), %	28,45	28,39	28,50

Кількість малозабезпечених, млн. чол.	14,62	9,83	4,79
1997 р.			
Подушний сукупний дохід, грн.	110,02	112,86	107,20
Межа бідності, грн.	55,01	55,01	55,01
Рівень бідності, %	13,2	12,72	13,79
Кількість бідних, млн. чол.	6,63	4,38	2,25
Рівень малозабезпеченості (70,90 грн.), %	25,78	25,07	26,93
Кількість малозабезпечених, млн. чол.	13,01	8,62	4,39
1998 р.			
Подушний сукупний дохід, грн.	108,69	113,96	102,96
Межа бідності, грн.	54,35	54,35	54,35
Рівень бідності, %	12,94	12,19	14,44
Кількість бідних, млн. чол.	6,50	4,16	2,34
Рівень малозабезпеченості (73,70 грн.), %	28,53	27,08	31,50
Кількість малозабезпечених, млн. чол.	14,33	9,23	5,10

Обчислено за даними обстежень сімейних бюджетів.

Дисертант вважає, що для усунення надмірної диференціації доходів та звуження зони малозабезпеченості необхідно вдосконалити механізм використання фіскальних інструментів для регулювання доходів, запровадити систему загальнообов'язкового державного соціального страхування, поліпшувати механізм надання соціальної допомоги, ухвалити та реалізувати Програму подолання бідності в Україні та забезпечити зростання вітчизняної економіки.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

1. Державне регулювання доходів населення — сукупність законодавчих норм та виконавчих і контролюючих важелів та заходів, що реалізуються уповноваженими державними установами для стабілізації доходів і їх зростання, а також недопущення їх надмірної диференціації та зменшення масштабів бідності. Регулювання доходів державою спрямоване на створення умов, які сприяють нормальному відтворенню робочої сили, нагромадження людського капіталу, посилення мотивації найманих працівників до трудової діяльності, надання допомоги тим, хто не може забезпечити собі певного рівня доходу.

2. Представники класичної школи заперечували втручання держави у процеси розподілу доходів. На їхню думку, таке втручання буде шкідливим. Протилежного погляду дотримуються марксистки, які вважають, що повний розподіл національного доходу в суспільстві повинна здійснювати винятково

держава. Слабкість марксистської версії розподілу доходів полягає в тому, що вона звужує наукові горизонти дослідження цієї проблеми, а також протиставляє одні соціальні групи іншим. Представники маржиналізму виступили за перерозподіл доходів на користь бідніших верств населення, бо це, на їхню думку, збільшує сукупний обсяг задоволення потреб. Прихильники кейнсіанства виходять з того, що держава не може стояти осторонь процесів розподілу доходів у суспільстві. Державне регулювання, на їхню думку, забезпечує макроекономічну стабільність та економічне зростання. Водночас у західних країнах на перший план нині виходять проблеми свободи людини, що пов'язано з тим, що значні групи населення можуть потрапляти у залежність від державних інституцій. Дисертант виходить з того, що усі фактори беруть участь у виробництві національного доходу, тому для дослідження процесу його розподілу потрібно використовувати інструментарій сучасної макроекономіки.

3. Державне регулювання доходів населення має давню історію. Першою спробою державного регулювання доходів було ухвалення в Англії у 1601р. законів про бідних, які забезпечували додаткові засоби існування цим верствам населення. Одним із напрямів розв'язання назрілих проблем у сфері розподілу доходів стало запровадження в Німеччині наприкінці XIX ст. системи соціального страхування. Згодом серед економістів утверджується ідея, що всі особи, які втратили заробіток, повинні мати право на однаковий соціальний захист. Це стало початком «держави загального добробуту». Під час перехідного періоду більшість країн Центрально-Східної Європи включили до своїх стабілізаційних програм заходи з регулювання доходів. Усі країни Центральної Європи особливого значення надають соціальним гарантіям, ввели податок на доходи фізичних осіб.

4. У командно-адміністративній економіці політика в сфері доходів переслідувала дві цілі: досягнення відносно рівномірного розподілу доходів і забезпечення мінімального прожиткового рівня. Намагання зрівняти доходи різних верств населення призвело до того, що фактично застосовувався принцип їх зрівняльного розподілу. Як свідчать статистичні дані, в Україні зрівняльний розподіл використовувався ширше порівняно з іншими республіками СРСР. Щодо другого завдання, то в директивній економіці не вдалося забезпечити всім мінімального рівня доходів. Бідність була поширеною в СРСР, хоча її існування всіляко заперечувалось.

5.3 часу проголошення незалежності Україна почала створювати власну систему розподілу доходів населення. Дисертант вважає, що можна виділити чотири основні етапи її формування. Перший етап — підготовчий — тривав від часу прийняття Декларації про незалежність у 1990 р. до кінця 1992 р. Другий етап — з 1992 р. до 1995р. Основними завданнями, які стояли перед політикою державного регулювання, у той час було подолання наслідків інфляції, вихід із кризового становища та створення сучасної системи соціального захисту. Третій етап розпочався у 1996. Це етап відносної стабілізації. Основними його ознаками є зупинення темпів падіння виробництва, вдосконалення системи соціального захисту найменш захищених громадян. Четвертий етап характеризуватиметься

економічним зростанням, запровадженням системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, зростанням реальних доходів населення.

6. Державне регулювання доходів населення в Україні, на думку дисертанта, було суперечливим, непослідовним і непродуманим. Передовсім це стосується регулювання оплати праці, індексації доходів і оподаткування. Уряд намагався захистити реальні доходи населення збільшенням соціальних виплат, наданням різноманітних видів допомоги та дотацій. Водночас проводилася політика консервації доходів. Все це призвело до значних змін у функціональному та родинному розподілі доходів.

7. Демонтаж командно-адміністративної системи і закладання основ ринкової економіки спричинили низку негативних тенденцій у розподілі доходів. Передовсім у структурі доходів зменшується частка заробітної плати, що може формувати у частини населення зневажливе ставлення до праці як джерела доходів. Водночас зростає частка трансферних платежів, а також доходів від особистого підсобного господарства (особливо у сільській місцевості, де частка доходів від ОПГ перевищила 50%).

8. Формування ринкових відносин не може не супроводжуватися диференціацією доходів. Дисертант вважає, що значна поляризація доходів у вітчизняній економіці є наслідком певного комплексу чинників: посилення розривів в оплаті праці, збільшення чисельності безробітних, а також зайнятих неповний робочий тиждень, затримань у виплаті заробітної плати тощо. В Україні диференціація доходів набула, на погляд автора, небажаних масштабів. В останні роки доходи 10% найбагатшого населення перевищують у 13 разів доходи 10% найбіднішого. Коефіцієнт Джині, розрахований за рівнем подушного грошового доходу, становить 35-36, в той час як оптимальний для ринкової економіки не перевищує 26.

9. За останні роки у вітчизняній економіці розширилася зона малозабезпеченості і бідності. Згідно з нашими розрахунками, 12-16% населення країни мали подушний сукупний дохід, що нижчий межі бідності, а 26-28% населення — нижчий межі малозабезпеченості. Ця значна частина населення не має змоги споживати товари і послуги навіть на мінімальному рівні.

10. Для усунення надмірної диференціації доходів та звуження зони малозабезпеченості пропонуємо скасувати оподаткування трансферних платежів, підвищити рівень неоподаткованого мінімуму, розширити базу оподаткування, запровадити систему загальнообов'язкового державного соціального страхування, поліпшувати механізм надання соціальної допомоги, ухвалити та реалізувати Програму подолання бідності в Україні та забезпечити зростання вітчизняної економіки.

ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Холод Н. Індекс людського розвитку в Україні: регіональні особливості // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Основи

формування регіональної соціально-економічної політики. Щорічник наук. праць / Інститут регіональних досліджень НАН України. — Львів, 1999. — Вип.8. — С. 307-317. (0,5 д.а.).

2. Ватаманюк З.Г., Холод Н.М. Вплив соціальної політики на формування підприємництва в Україні // Теорія і практика підприємництва: проблеми вивчення та економічної просвіти в Україні. Матеріали Міжнародного літнього економічного семестру «Інтереко», Трускавець, 29.07.-21.08.1996 р., Львів, 1997. - С. 8-10 (0,3 д.а., особисто автором — 0,1 д.а.).

3. Холод Назар. Бідність в Україні: оцінка і причини виникнення // Формування ринкової економіки в Україні. Наук. зб. Львів. ун-ту. — Львів: Інтереко, 1997. - Вип. 1. — С. 25-28 (0,3 д.а.).

4. Холод Назар. Формування середнього класу в Україні: латиноамериканський шлях? // Формування ринкової економіки в Україні. Наук. зб. Львів. ун-ту. — Львів: Інтереко, 1997. - Вип. 4. — С. 299-304 (0,5 д.а.).

5. Холод Н.М. Державне регулювання доходів населення // Вісник Львівської комерційної академії: Сер. екон. - Львів: Коопосвіта, 1998. — Вип. 4. - С. 207-210 (0,5 д.а.).

6. Холод Н.М. Про державне регулювання доходів населення в умовах ринкової трансформації економіки України // Вісник Львівської комерційної академії: Сер. екон. - Львів: Коопосвіта, 1999. — Вип. 5. - С. 163-166 (0,5 д.а.).

7. Щерба. Г. І., Холод Н. М. Формування соціальної політики ЄС. Наукові доповіді міжнародної науково-практичної конференції «Соціально-економічні та екологічні проблеми розвитку адміністративних районів», Тернопіль 17-18 квітня 1997. Львів 1997 с. 157-161 (0,4 д.а., особисто автором — 0,2 д.а.).

8. Холод Назар. Вплив податків на формування доходів населення в умовах ринкової трансформації економіки України // Формування ринкової економіки в Україні: Наук. зб. Львів. ун-ту.- Львів: Інтереко, 1999. - Вип. 5. - С. 62-67 (0,4 д.а.).

АНОТАЦІЯ

Холод Н. М. Державне регулювання доходів населення в умовах ринкової трансформації економіки України. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.01.01. — економічна теорія — Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2000.

У дисертації досліджуються проблеми державного регулювання доходів населення в умовах перехідної економіки України. Значна увага приділяється теоретико-методологічним основам державного регулювання доходів, розглядаються підходи різних економічних шкіл до необхідності, масштабів та наслідків такого регулювання, узагальнюється досвід регулювання доходів в країнах з ринковою економікою та у перехідній економіці. Проаналізовано

державне регулювання в Україні у 1991-1999 рр. та рівень його ефективності. У роботі з'ясовуються основні чинники зниження реальних доходів населення, аналізуються зміни у функціональному та родинному розподілі доходів, визначаються рівень малозабезпеченості та рівень бідності, пропонуються заходи щодо вдосконалення механізму державного регулювання доходів населення в Україні.

Ключові слова: доходи населення, державне регулювання, перехідна економіка, функціональний та родинний розподіл доходів, нерівність у розподілі доходів, бідність.

АННОТАЦИЯ

Холод Н. М. Государственное регулирование доходов населения в условиях рыночной трансформации экономики Украины. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.01.01 — экономическая теория — Львовский национальный университет имени Ивана Франко. Львов, 2000.

В диссертации анализируются проблемы государственного регулирования доходов населения. Особое место отведено анализу теоретико-методологических подходов к анализу государственного регулирования доходов.

Определены методы и инструменты государственного регулирования, методы измерения и показатели неравномерности распределения доходов. Отдельно анализируются критерии определения и показатели бедности.

Впервые в отечественной литературе проведен анализ взглядов представителей основных экономических школ и течений экономической мысли на проблему государственного регулирования доходов населения. Осуществлен ретроспективный анализ государственного регулирования доходов населения. Обобщен положительный опыт государственного регулирования доходов населения в развитой рыночной экономике и его особенности в переходной экономике. В диссертации отмечается, что именно за счет эффективного государственного регулирования в странах Центрально-Восточной Европы после нескольких лет рыночных реформ началось увеличение реальных доходов населения.

Проанализировано государственное регулирование доходов в командно-административной экономике, определены основные недостатки и указаны негативные последствия такого регулирования.

В диссертационной работе особое место отведено анализу создания нового механизма государственного регулирования доходов населения в Украине.

Автором предложена периодизация процесса становления механизма государственного регулирования доходов и выделено четыре этапа его создания.

В работе анализируются основные причины падения реальных доходов, рассмотрены изменения в функциональном и личном распределении доходов. Особое место отведено анализу динамики основных показателей

благополучия, дано определение уровней малообеспеченности и бедности. На основании статистических данных рассчитаны основные показатели дифференциации доходов населения в условиях трансформации отечественной экономики. Проанализирована динамика коэффициента Джини, который рассчитан на основании распределения денежных и совокупных доходов.

В диссертации показано, что для избежания чрезмерной дифференциации доходов и уменьшения численности малообеспеченных слоев населения необходимо усовершенствовать механизм использования фискальных инструментов для регулирования доходов, ввести систему всеобщего государственного страхования, улучшить механизм предоставления социальной помощи, а также принять и реализовать Программу борьбы с бедностью в Украине.

В работе предложены направления усовершенствования существующего механизма регулирования доходов с целью повышения уровня жизни в Украине.

Ключевые слова: доходы населения, государственное регулирование, переходная экономика, функциональное и личное распределение доходов, неравенство в распределении доходов, бедность.

ANNOTATION

N. Kholod. Government regulation of personal incomes in conditions of market transformation of Ukrainian economy. - The Manuscript.

The dissertation for applying for the candidate of economic sciences degree in speciality 08.01.01 - economic theory — The Ivan Franko National University of Lviv. Lviv, 2000.

In the dissertation a considerable attention is paid to analyzing of theoretical base of government regulation of personal incomes; approaches of different economic schools to the problems of the necessity, extent and consequences of such regulation are considered. Experience of a number of countries with developed market economy is explored. The author gives his own estimation of government regulation of personal incomes in Ukraine during 1991-1999 and the level of its efficiency. In the work main factors of real personal incomes decreasing are noted; changes in functional and personal incomes distribution are analyzed; definition of the level of poverty is given. The author also suggested ways of improving of the existing government regulation of personal incomes mechanism in Ukraine.

Key words: incomes, government regulation, transition economy, functional and personal distribution of incomes, income inequality, poverty.